

นาคาคติในสังคมเขมร¹

The Concept of the Nāga in Cambodian Society

ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม^{a*} / Chanchai Khongphianthum

^a*Department of Mekong Languages and Cultures, Ubon Ratchathani University,
Ubon Ratchathani 34190, Thailand*

**Corresponding author. Email: ganesanee96@gmail.com*

Abstract

In Cambodian culture, fundamental beliefs in the Nāga stem from several sources: 1) ancient indigenous beliefs, 2) Hindu beliefs, and 3) Buddhism. All three belief systems have blended, forming the Khmer people's current beliefs about the Nāga.

Traditionally, Khmer people regarded the Nāga as their ancestors. When Brahmanism flourished during the Angkor period it had a considerable influence on these ideas and the Nāga became very important. Interestingly, this importance of the Nāga is not found in the Brahmanism of India. Once Brahmanism in Cambodia deteriorated, Khmer people formed a new body of knowledge to explain the role of the Nāga in Hindu mythology. After the Angkor period, Theravada Buddhism prospered and ideas about the Nāga became inextricably intertwined with Buddhism.

The Nāga has been used as a symbol in numerous facets of Cambodian society. For instance, it can be a symbol of Cambodian ancestors and reproduction. In the Khmer wedding ceremony, the groom has to hold the hem of the bride's shawl. This symbolizes an event in the legend when Phra Thong holds the hem of Nang Nāga's shawl while they are going down to the world of the Nāga. The Nāga has also been portrayed as someone born with good fortune and privilege. The Nāga is also depicted as a protector of Buddhism as can be seen in the use of flags with the Nāga in Buddhist ceremonies and rituals. Moreover, the Nāga is used as a symbol of fertility and a bridge connecting the earth and heaven. Consequently, the Nāga has been portrayed in painting, sculpture, architecture, and traditions and has also been used by many companies and government departments.

Keywords: Nāga, Cambodian society, religious syncretism

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยเรื่อง "สัญลักษณ์สัตว์ในวัฒนธรรมเขมร: การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลง" ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากคณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ประจำปีงบประมาณ 2558

บทคัดย่อ

พญานาคในวัฒนธรรมเขมรมีที่มาจาก 3 กระแส คือ 1) คติความเชื่อดั้งเดิม 2) คติความเชื่อที่มาจากศาสนาพราหมณ์ และ 3) คติความเชื่อที่มาจากพระพุทธศาสนา ซึ่งคติความเชื่อเรื่องนาคทั้ง 3 กระแสนี้ได้หลอมรวมและประกอบสร้างวัฒนธรรมเขมรที่เกี่ยวข้องกับพญานาคขึ้นมา

คติความเชื่อดั้งเดิมของเขมรนั้นนับถือพญานาคในฐานะบรรพบุรุษ เมื่อศาสนาพราหมณ์รุ่งเรืองขึ้นในสมัยเมืองพระนคร คติความเชื่อดั้งเดิมมีส่วนช่วยให้พญานาคกลายเป็นสัตว์สำคัญมากตามคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ในประเทศเขมร ซึ่งไม่พบลักษณะดังกล่าวในศาสนาพราหมณ์ในประเทศอินเดีย ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์ในเขมรเสื่อมลง คนเขมรจึงได้สร้างชุดความรู้ขึ้นมาใหม่ เพื่ออธิบายเรื่องราวของพญานาคในเทพปกรณัมของพราหมณ์ โดยใช้คติความเชื่อดั้งเดิมเพื่อมาทำให้คติความเชื่อเรื่องพญานาคในศาสนาพราหมณ์กลายเป็นพญานาคในตำนานเขมร จนเมื่อพระพุทธศาสนานิกายเถรวาทรุ่งเรืองขึ้นตั้งแต่สมัยหลังเมืองพระนครเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน พญานาคในคติความเชื่อดั้งเดิมก็ได้เข้าไปผสมผสานกับความเชื่อในศาสนาพุทธได้อย่างลงตัว

สังคมเขมรถือว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนสิ่งต่างๆ อาทิ 1) พญานาค เป็นสัญลักษณ์แทนบรรพบุรุษเขมรและการสืบต่อเผ่าพันธุ์ เห็นได้จากในพิธีแต่งงานของคนเขมรที่เจ้าบ่าวจะต้องจับชายสไบของเจ้าสาวแล้วเดินเข้าหอ เป็นการจำลองเหตุการณ์ตอนที่พระทองจับชายสไบของนางนาคลงไปยังนาคพิภพ 2) พญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นผู้มีบุญ อำนาจเทวสิทธิ์ 3) พญานาค เป็นสัญลักษณ์แทนผู้ปกป้องคุ้มครองพระพุทธศาสนา เห็นได้จากการปักธงนาคในงานบุญต่างๆ ที่พุทธศาสนิกชนได้จัดขึ้น และ 4) พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของฟ้าฝนที่บันดาลความอุดมสมบูรณ์ให้กับพืชพันธุ์ธัญญาหาร และเป็นสะพานที่เชื่อมระหว่างสรวงสวรรค์กับโลกมนุษย์ ด้วยเหตุนี้พญานาคจึงปรากฏอยู่ในงานจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี หรือแม้แต่หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน ที่นิยมนำพญานาคไปเป็นตราสัญลักษณ์อีกด้วย

คำสำคัญ: พญานาค สังคมเขมร การผสมผสานความเชื่อทางศาสนา

บทนำ

นาค ในภาษาบาลี (อ่านว่า นา-คะ) มีหลายความหมาย คือ 1) หมายถึง งูใหญ่มีหงอน 2) หมายถึง สัตว์ที่มองเห็นเป็นภูเขา คือ ช้างที่ฝึกหัดดีแล้ว หรือช้างศึก 3) หมายถึง ต้นไม้ที่ไม่ไปไหนไม่ได้ คือ ต้นกาะทิง 4) หมายถึง ผู้ที่ไม่มีผู้ที่เลืศกว่า คือ พระอรหันต์ และ 5) หมายถึง ผู้ไม่ทำบาป หรือผู้ไม่มีบาป คือ ผู้มุ่งที่จะบวช เราจึงเรียกผู้ที่จะเข้าพิธีอุปสมบทว่า นาค (Sangsinchai, 2013: 39)

เขมรได้ยืมคำนี้จากภาษาบาลี สันสกฤตมาใช้ ซึ่ง “นาค” ในภาษาเขมร หมายถึง ประเสริฐ สูงสุด บริสุทธิ์ โดยใช้เป็นคำเรียกพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์เจ้าทั้งหลาย เพราะถือว่าท่านเหล่านี้เป็นผู้สะอาดบริสุทธิ์ ประหารกิเลสจนหมดสิ้น ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีก ในกรณีที่ปุถุชนผู้มีความละอายและเกรงกลัวต่อบาป หรือกุลบุตรผู้ที่ประสงค์จะเข้ามาอุปสมบทในพระพุทธศาสนาก็เรียกว่า นาค เช่นกัน นอกจากนี้ นาคยังหมายถึง ช้าง งูใหญ่ และต้นกาะทิงได้อีกด้วย (Nat, 1967: 499-500) แต่โดยมากแล้วเมื่อพูดถึงคำว่า นาค คนส่วนใหญ่มักจะนึกถึงงูใหญ่มากกว่าสิ่งอื่น

คำว่า “นาค” ปรากฏในจารึกเขมรสมัยเมืองพระนคร คือคำว่า *sruk nāgapura* (K 292) แปลว่า เมืองชื่อนาคปุระ และ *sruk nāgapattana* (K 238) หมายถึง เมืองชื่อนาคปัตตนะ คำว่า นาคมีความเกี่ยวข้องกับตำนานการเกิดราชวงศ์กษัตริย์เขมร ซึ่งตำนานนี้ได้กล่าวถึงชื่อเดิมของประเทศกัมพูชาว่าเป็น “ราชอาณาจักรนาค” (Siam, 1957: 1000)

แม้งานศึกษาที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องนาคจะมีอยู่มากมายก็ตาม แต่งานที่ศึกษาเกี่ยวกับนาคในส่วนของกัมพูชากลับยังมีไม่มากนัก ต่างจากประเทศอื่นๆ ในอุษาคเนย์ บทความชิ้นนี้มุ่งศึกษาคติความเชื่อเรื่องพญานาคในสังคมเขมรทั้งในด้านที่มาของคติความเชื่อดังกล่าว บทบาทหน้าที่ของสัญลักษณ์นาคในสังคมเขมร รวมถึงการผสมผสานความเชื่อต่างๆ ในสังคมเขมร การดำรงอยู่ของคติความเชื่อและการเปลี่ยนแปลง

สายธารของนาคาคติในสังคมเขมร

นาคาคติที่ปรากฏอยู่ในสังคมเขมรมีอยู่ด้วยกัน 3 กระแสด้วยกัน คือ 1) พญานาคที่มาจากคติความเชื่อดั้งเดิมของคนเขมร 2) พญานาคที่มาจากคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ และ 3) พญานาคที่มาจากคติความเชื่อทางศาสนาพุทธ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. พญานาคที่มาจากคติความเชื่อดั้งเดิมของคนเขมร

พญานาคถือเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวเขมรให้ความเคารพนับถือในฐานะบรรพบุรุษ ความเชื่อดังกล่าวมีที่มาจากตำนานการเกิดชนชาติเขมรเรื่อง “พระทองนางนาค” ที่เล่าว่า กษัตริย์ต่างถิ่นนามว่า “พระทอง” ล่องเรือมาจากแดนไกล จนมาพบกับ “นางนาคโสมา” ต่อมาพระทองได้นางนาคเป็นชายา ฝ่ายพญานาคผู้เป็นพระสัสสุระได้สูบน้ำทะเลออกจนหมด เกิดเป็นแผ่นดินผุดขึ้นมาชื่อว่า “ดินแดนโคกโธล” เนื่องจากเหนือแผ่นดินนั้นมีต้นหมั่นงอกขึ้นอยู่ต้นหนึ่ง พญานาคได้ยกดินแดนนั้นให้เป็นของขวัญแต่งงาน ซึ่งต่อมาดินแดนนี้ได้กลายเป็นประเทศเขมรในปัจจุบัน และลูกหลานของพระทองกับนางนาคก็ได้กลายมาเป็นบรรพบุรุษของชาวเขมรทั้งปวง (Chenda, 2013: 11-25)

เรื่องผืนดินเขมรที่แต่เดิมเคยเป็นผืนน้ำนั้น คงพอมีเค้ารางอยู่บ้าง เพราะในภาษาเขมรเรียกแผ่นดินว่า “ตีกเตีย” ซึ่งมาจากคำว่า “ตีก” ที่แปลว่า น้ำ รวมกับคำว่า “เตีย” ที่แปลว่า ดิน ซึ่งในทางภาษาศาสตร์นั้น การเรียงลำดับคำก่อนหลังย่อมมีนัยยะสำคัญบางประการซ่อนอยู่ แสดงว่า น้ำในที่นี้สำคัญกว่าดิน คือมาก่อนดินหรือผืนดินเกิดมาจากผืนน้ำนั่นเอง

ส่วนเรื่องที่พระทองได้แต่งงานกับนางนาคนั้น คงพอมีเค้ารางอยู่บ้างจากบันทึกของราชทูตชาวจีนนาม “จิวต้ากวาน” ได้กล่าวถึงตำนานที่เล่าว่าที่ปราสาทพิมานอากาศนั้นเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่กษัตริย์เขมรโบราณจะต้องเสด็จมาบรรทมกับนางนาค 9 เศียร เพื่อความอุดมสมบูรณ์แห่งอาณาจักรก่อนที่จะเสด็จไปบรรทมกับพระมเหสีหรือเหล่าพระสนมได้ (Khat, 1957: 51-52)

ภาพที่ 1 ปราสาทพิมานอากาศ

ในทางมานุษยวิทยานั้น นาค หมายถึง คนเปลือยกาย ไม่รู้จักนุ่งผ้า หรือคนพื้นถิ่นดั้งเดิมได้ด้วย (Wongthes, 2003: 7) ด้วยเหตุนี้การเดินทางเข้ามาในดินแดนแถบนี้ของพระทองจึงหมายถึงการเดินทางเข้ามาของคนต่างถิ่น ซึ่งน่าจะเป็นอย่างน้อย จนมาพบกับคนพื้นถิ่นคือนางนาค และได้เกิดการแต่งงานข้ามกลุ่มกันเกิดขึ้น มีการแลกเปลี่ยนกันทางวัฒนธรรม

2. นาคที่มาจากคติความเชื่อในศาสนาพราหมณ์

พญานาคถือเป็นสัตว์สำคัญ ดังปรากฏอยู่ในปุราณะของอินเดียมากมาย เช่น พญานาคवासูกิ พญานาคสังฆะ พญานาคกุลิกะ พญานาคมหาสังฆะ พญานาคเศวตะ พญานาคธัญชัย ฯลฯ พญานาคเหล่านี้มี 5 เศียรบ้าง 7 เศียรบ้าง 10 เศียรบ้าง ไปจนถึง 1,000 เศียร บนเศียรของพญานาคแต่ละตนจะมีหงอนซึ่งประดับด้วยอัญมณี ส่วนเมืองที่อยู่ของพญานาคมีชื่อว่าเมือง “โกกวดี” (Iyer, 1980: 91)

พญานาคที่มีชื่อเสียงมากที่สุดในศาสนาพราหมณ์ คือ “อนันตะ” ซึ่งแปลว่าไม่มีที่สิ้นสุด พญานาคตนนี้มี 1,000 เศียร และเป็นที่ประทับของพระวิษณุ มหาเทพในศาสนาพราหมณ์ ส่วนพญานาคवासูกินั้น พระศิวะมหาเทพทรงนำมาคล้องเป็นสร้อยสังวาล พญานาคทั้ง 2 ตนนี้ถือเป็นสัญลักษณ์ของความดีงาม ส่วนพญานาคที่เป็นสัญลักษณ์ของความชั่วร้ายนั้น เช่น นาคกาลิยะ ซึ่งพญานาคตนนี้ได้ถูกพระกฤษณะ ฆอวตารปางหนึ่งของพระวิษณุปราบลงได้สำเร็จ ชาวฮินดูมีพิธีบูชา

พญานาคในราวเดือนศรวัน (เดือนกรกฎาคม-สิงหาคม) ของทุกปี เรียกว่าวัน “นาคบัญญัติ” เหตุที่ต้องบูชาพญานาค ซึ่งเป็นเจ้าแห่งงู เป็นเพราะคนอินเดียสมัยก่อนมักถูกงูกัดตายจำนวนมาก จึงจำเป็นต้องบูชาพญานาค เพื่อจัดการกับความกลัวของตัวเอง (Iyer, 1980: 91)

คติความเชื่อเรื่องพญานาคที่เข้ามาพร้อมกับศาสนาพราหมณ์ ปรากฏอยู่ในศิลปะเขมรตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนครแล้ว ทั้งที่พบในภาพสลักเล่าเรื่องหรือส่วนประกอบของศาสนสถาน เช่น ราวสะพาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยพระโคเกาะแกร์ บาบวน นครวัด และบายน มีศิลปะที่เกี่ยวข้องกับนาคมากเป็นพิเศษ ตัวอย่างเช่น ปราสาทบากอง (สร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าอินทรวรมันที่ 1) มีการสร้างสะพานนาคไว้ตรงบริเวณทางเข้าปราสาท หรือบริเวณปราสาททม เกาะแกร์ (สร้างขึ้นในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 4) มีการสร้างสะพานนาคเลื้อยอยู่บนพื้นดินบริเวณทางเข้าปราสาท เป็นต้น การสร้างสะพานนาคแสดงให้เห็นถึงความชาญฉลาดของช่างเขมร ที่นอกจากจะทำให้เกิดความสวยงามทางสถาปัตยกรรมแล้ว ยังส่งผลดีในด้านชลประทานอีกด้วย เพราะในการสร้างปราสาทนั้นมักกำหนดคูน้ำล้อมรอบ ซึ่งมีอยู่ในคติจักรวาลวิทยา (Cittrai, 2010-2011: 115-116)

การที่ช่างเขมรมักสร้างรูปพญานาคไว้เป็นราวสะพานนั้น อธิบายได้ว่าเนื่องมาจากพญานาคเป็นสัญลักษณ์แทน 1) ฟ้าฝน ซึ่งการชลประทานนั้นเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรน้ำโดยตรง เป็นการควบคุมน้ำซึ่งเป็นหน้าที่ของพญานาค และ 2) สะพานที่เชื่อมระหว่างโลกสวรรค์กับโลกมนุษย์เข้าด้วยกัน การข้ามสะพานนาคเสมือนการข้ามจากโลกมนุษย์ไปสู่สรวงสวรรค์ เนื่องจากปราสาทหินนั้นแทนด้วยทิพย์วิมานที่ประทับของพระผู้เป็นเจ้า

3. นาคที่มาจากคติความเชื่อในศาสนาพุทธ

ในทางพระพุทธศาสนา พญานาคเป็นสัตว์ที่มีความสำคัญมาก เพราะพระพุทธเจ้าได้เคยทรงเสวยพระชาติเป็น “พญานาคภูริทัต” ผู้เลิศด้วยศีลบารมี ซึ่งถือเป็นพระชาติที่ 6 ในพระชาติสำคัญ 10 ชาติ (ทศชาติ ได้แก่ พระเตมีย์ พระมหาชนก พระสุวรรณสาม พระเนมิราช พระมหโสถ พระภูริทัต พระจันทกุมาร พระนารท พระวิฐฐบัณฑิต และพระเวสสันดร)

นอกจากนี้ในสัปดาห์ที่ 7 หลังจากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสธรรมนั้น “พญานาคมุจลินทร์” ได้เลื้อยขึ้นมาแผ่พังพาน เพื่อบังแดดฝนให้แด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีกด้วย (McAuthur, 2002: 54) เป็นที่มาของพระพุทธรูปปางนาคปรก พระพุทธรูปประจำวันของผู้ที่เกิดในวันเสาร์

ในประเทศกัมพูชาเรียกพระพุทธรูปปางนาคปรกว่า “พระพุทธรูปนาค” เป็นพระพุทธรูปปางที่นิยมมากที่สุดในประเทศเขมร เนื่องจากโยงเข้ากับคติความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษเขมร การที่ชาวเขมรกราบไหว้พระพุทธรูปปางนาคปรกจึงเท่ากับว่า ได้กราบไหว้องค์สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งเป็นศาสนาของศาสนาใหม่ที่เขมรรับมาจากอินเดีย และยังได้กราบไหว้พญานาคที่อยู่เบื้องหลัง ซึ่งเป็นตัวแทนของบรรพบุรุษของเผ่าพันธุ์ตนอีกด้วย

ภาพสลักที่ปราสาทพระขรรค์ และปราสาทตาโหนด มีภาพที่เกี่ยวข้องกับพญานาค ซึ่งมีที่มาจากชาดกทางพระพุทธศาสนา คือ ชาดกเรื่อง “สีลานีสงสาชาดก” สลักเป็นภาพบุรุษสองคน โดยสารมาบนเรือซึ่งมีโขนเรือเป็นรูปพญานาค เนื่องจากเป็นพญานาคแปลงกายมา (Wicitra, 2011: 28-30) เนื้อเรื่องมีอยู่ว่า ในศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ มีอุบาสกผู้หนึ่ง และนายช่างกัลบก (ช่างตัดผม) นายหนึ่ง โดยสารเรือเดินทะเลไปด้วยกัน แต่เคราะห์ร้าย เรือได้อับปางลง คนทั้งสองได้ว่ายน้ำขึ้นไปอาศัยอยู่บนเกาะแห่งหนึ่ง นายช่างกัลบกได้ทำลายศีลข้อปาณาติบาต โดยฆ่านกเอามาปิ้ง แล้วชวนให้อุบาสกนั้นรับประทานด้วยกัน หากแต่อุบาสกนั้นปฏิเสธ เพราะยึดมั่นในคุณของศีล และคุณของพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ร้อนถึงพญานาคที่อาศัยอยู่บนเกาะนั้น และพระโพธิสัตว์ ซึ่งเสวยพระชาติเป็นเทวดาที่รักษาท้องมหาสมุทรต้องออกมาช่วยเหลือ โดยพญานาคเนรมิตตนเป็นเรือที่งามวิจิตร บรรทุกแก้วแหวนเงินทองมากมาย มีเทวดาพระโพธิสัตว์เป็นนายเรือ นำอุบาสกนั้นกลับไปส่งยังชมพูทวีป เพราะอานุภาพของศีลที่อุบาสกนั้นประพฤติ นายช่างกัลบกขอติดตามไปด้วย หากแต่ถูกปฏิเสธจากนายเรือเนื่องจากช่างกัลบกเป็นผู้ไม่มีศีล อุบาสกจึงแบ่งบุญของตนให้แก่ช่างกัลบกนั้น ช่างกัลบกเมื่อได้อุทิศตนบุญแล้ว ก็สามารถโดยสารเรือไปได้

นอกจากนี้ยังพบภาพสลักเรื่อง “ภูริทัตชาดก” ที่ปราสาทบากาน จังหวัดพระวิหาร ปราสาทตาพรหม ปราสาทบันทายกดี และปราสาทพระขรรค์ เป็นต้น (Wicitra, 2011: 56-63)

การผสมผสานคติความเชื่อเรื่องพญานาคในคติความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ

ก่อนที่คนเขมรจะนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ พวกเขา นับถืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ตามธรรมชาติ (animism) มาก่อน บูชาต้นไม้ ภูเขา โดยเชื่อว่าสิ่งเหล่านี้มีอำนาจลึกลับบางอย่างสิงสถิตอยู่และสามารถลบล้างสิ่งที่เป็นคุณและโทษให้แก่มนุษย์ได้

ต่อมาเมื่อชาวเขมรหันมานับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ความเชื่อดั้งเดิมจึงได้เข้าไปผสมผสานกลมกลืนกับศาสนาที่รับมาจากอินเดียได้อย่างลงตัว กลายเป็นศาสนาพราหมณ์และพุทธแบบเขมรขึ้น

ประวัติศาสตร์เขมรในยุคพูนัน (พุทธศักราชที่ 600-1,000) เป็นยุคที่ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายได้เข้ามามีอิทธิพลสูงสุด อย่างไรก็ดี ลัทธิไวษณพนิกาย และพระพุทธรูปศาสนา ซึ่งยังไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นนิกายใดก็ยังคงมีผู้นับถืออยู่ด้วย แม้จะไม่รุ่งเรืองเทียบเท่า ต่อมาในสมัยเจนละ (พุทธศตวรรษที่ 11-พุทธศักราช 1345) ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายนั้นยังคงมีอิทธิพลอยู่เช่นเดิม ส่วนศาสนาพุทธนั้นมีหลักฐานการนับถือที่ชัดเจนขึ้น กล่าวคือ ลัทธิเถรวาทได้เข้ามามีอิทธิพลเป็นอย่างมากในยุคนี้ เพราะได้รับแรงสนับสนุนจากเกาะลังกาและอาณาจักรทวารวดี ต่อมาในสมัยเมืองพระนคร (พุทธศตวรรษที่ 14-18) ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายยังคงได้รับความนิยมสูงสุดเช่นเดิม มีเพียงบางช่วงเวลาเท่านั้น ที่ลัทธิไวษณพนิกายได้รับความนิยมอย่างสูง เช่น ในสมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 (พ.ศ. 1656-1693) ส่วนศาสนาพุทธนิกายมหายานนั้น ได้รับการประดิษฐานอย่างมั่นคงในยุคเมืองพระนคร และได้กลายมาเป็นศาสนาสำคัญในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (พ.ศ. 1724-1762) ครั้นสิ้นรัชกาลดังกล่าวแล้ว ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายและ

ไวษณพนิกายจึงได้กลับฟื้นคืนมาอีกครั้ง ก่อนที่จะเสื่อมลงหลังจากการรุกรานของสยาม และการประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ขึ้นในเขมรอย่างมั่นคงเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน (Diskul, 2004: 7-41)

ตามศาสนสถานของเขมรที่สร้างขึ้นเพื่อถวายเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ มักปรากฏรูปนาคอยู่ตามภาพสลักบนทับหลัง เสาประดับกรอบประตู ไปจนถึงประติมากรรมบริเวณราวสะพาน ซึ่งเราจะไม่พบลักษณะดังกล่าวในศาสนสถานของพราหมณ์ในประเทศอินเดียมากเท่าที่พบในกัมพูชา การที่พญานาคมีบทบาทสำคัญมากนี้ เป็นเพราะคนเขมรได้ผสมผสานความเชื่อดั้งเดิมเข้าไปด้วย

ภายหลังการล่มสลายลงของอาณาจักรเมืองพระนครพร้อมกับการเสื่อมลงของศาสนาพราหมณ์ ร่องรอยความเชื่อที่เกี่ยวกับพญานาคในศาสนาพราหมณ์ที่ปรากฏอยู่ตามศาสนสถานต่างๆ ในเขมรได้ถูกทำให้เป็นเขมร โดยการอธิบายความหมายใหม่ เช่น คนเขมรรุ่นหลังได้อธิบาย ภาพสลักตอน “พระกฤษณะปราบนาคกาลิยะ” ว่าเป็นรูปของพระทองที่กำลังสังหารพญานาคผู้เป็นพ่อตา ทั้งนี้เพราะคนเขมรรุ่นหลังไม่มีความรู้เรื่องเทพปกรณัมของพราหมณ์

เรื่องพระทองสังหารพ่อตานั้นมีอยู่ว่า หลังจากที่พระทองได้อภิเษกกับนางนาคแล้ว พระทองก็ได้พานางนาคขึ้นมายังโลกมนุษย์ พญานาคผู้เป็นพ่อตาได้กำชับกับพระทองว่า เวลาที่สร้างปราสาท ห้ามสร้างรูปพญาคูขี้หอมอย่างเด็ดขาด เพราะคูขี้หอมกับนาคไม่ถูกกัน เมื่อพระทองสร้างปราสาทบายน พระองค์กลับมีรับสั่งให้สร้างรูปคูขี้หอมไว้ที่ตรงบริเวณบันได เพราะไม่ทรงปรารถนาให้พ่อตามาเยี่ยม พอพญานาคมาเยี่ยมธิดาและบุตรเขย เห็นรูปพญาคูขี้หอมอยู่บริเวณทางเข้าด้านหน้าปราสาท จึงเข้าปราสาทไม่ได้ จำต้องเลื้อยเข้ามาทางบ่อน้ำโบราณที่อยู่ตรงกลางปราสาทแทน ครั้นพบหน้าบุตรเขย พญานาคก็ตั้งใจรีบเลื้อยเข้าไปกอดรัด หากแต่พระทองสำคัญผิดคิดว่าผู้เป็นพ่อตามุ่งหมายสังหารตน จึงฉีกร่างของพญานาคออกเป็นสองซีก ทำให้พินาศเป็นเณรอะไปตามร่างกาย ล้างอย่างไรก็ไม่ออก เป็นเหตุทำให้พระทองต้องกลายเป็นโรคเรื้อน ทำให้คนเขมรรุ่นหลังเข้าใจผิดคิดว่า รูปพระยมที่มีคราบไลเคนติดอยู่นั้นคือรูปพระทองที่กลายเป็นโรคเรื้อน ส่วนรูปสลักตอนพระกฤษณะปราบพญานาคกาลิยะนั้น คนเขมรบางคนก็เข้าใจผิดคิดว่าคือ

รูปพระทองทรงกำลังสังหารพญานาคผู้เป็นพ่อตนเอง (Sukhontha, 2006: 20) ซึ่งนิทานดังกล่าวเป็นเรื่องเล่าสืบต่อ ๆ กันมา และได้รับนิยมแพร่หลายอยู่ในสังคมเขมรมากพอสมควร

ศาสนาพุทธนิกายมหายานในประเทศเขมร ได้มีการผสมผสานคติความเชื่อดั้งเดิมเรื่องนาคเข้าไปด้วยเช่นกัน เห็นได้จากคติการนับถือ “รัตนตรัยมหายาน” ซึ่งเป็นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ร่วมกัน 3 องค์ ในลักษณะ Triad ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนครแล้ว ประกอบด้วยพระพุทธรูปปางนาคปรกที่นิยมสร้างไว้ตรงกลางเป็นตัวแทนของพระพุทธเจ้า ขนาบด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรและพระโพธิสัตว์ไมเตรยะหรือพระโพธิสัตว์วัชรปาณี ต่อมาจึงมีการทำรูปพระนางปรัชญาปารมิตาขึ้นแทนที่พระโพธิสัตว์ไมเตรยะตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 15 เรื่อยมา และได้รับความนิยมสูงสุดในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (Suneta, 2003: 26) ซึ่งพระพุทธรูปปางนาคปรกที่สร้างขึ้นในสมัยนี้ ส่วนใหญ่จะถือวัตุบางอย่างไว้ในพระหัตถ์ นั้นหมายถึง พระพุทธเจ้าพระองค์นี้คือพระพุทธเจ้าโกสัลยคุรุประภา² หรือพระพุทธเจ้าหมอยา โดยปรกติแล้วพระพุทธเจ้าพระองค์นี้จะทรงประทับอยู่เหนือดอกบัว ไม่มีนาคมาปรกดังเช่นที่ปรากฏในศิลปะเขมร ลักษณะดังกล่าวนี้ไม่พบในประเทศอื่นๆ ที่นับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานเลย ไม่ว่าจะเป็นจีน เกาหลี ญี่ปุ่น หรือในประเทศอินเดีย ซึ่งเป็นต้นกำเนิดศาสนาพุทธนิกายมหายาน (Khonthia, 2007: 55-56)

ต่อมาแม้เขมรจะหันมานับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาทแล้ว พระพุทธรูปปางนาคปรกก็ยังคงเป็นที่นิยมอยู่เช่นเดิม เพราะสายสัมพันธ์อันแนบแน่นอันเกิดมาจากความเชื่อที่ว่า พญานาคเป็นบรรพบุรุษของตนนั่นเอง การไหว้พระพุทธรูป

² ร่องรอยการเคารพนับถือพระพุทธเจ้าโกสัลยคุรุประภายังคงหลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน แม้ว่าตอนนี้เขมรจะหันมานับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาทแล้วก็ตาม แพทย์แผนโบราณของเขมรให้ความเคารพนับถือ “ครูเพชรเสด็จนา” มาก ซึ่ง “ครูเพชร” นั้น ก็คือ พระพุทธเจ้าโกสัลยคุรุประภา เพราะพระองค์ทรงมีพระรัศมีเสมอด้วยแก้วไพฑูรย์ (แม้จะใช้คำว่า “เพชร” แทน “ไพฑูรย์” ก็ตาม แต่ก็มีความเป็นรัตนชาติที่ส่องประกายเจิดจรัสเช่นเดียวกัน) ส่วน “เสด็จนา” หรือกษัตริย์แห่งยานั้น ก็หมายถึงพระพุทธเจ้าโกสัลยคุรุประภาด้วยเช่นกัน เพราะพระองค์ทรงเป็นเจ้าของแห่งยาทั้งปวง เวลาที่หมอยาไปเก็บสมุนไพร ทุกครั้งที่จะเด็ดต้นยา จะต้องนึกระลึกถึงครูเพชรเสด็จนาเสมอ เชื่อว่าจะทำให้นั้นกลายเป็นยาวิเศษ (Khonthia, 2007: 61-62)

ปางนี้คือการได้กราบไหว้บรรพบุรุษของตนด้วยดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ไม่มีใครนึกถึงพญานาคมุจลินทร์ ดังที่ปรากฏอยู่ในพุทธประวัติแต่ประการใด

ภาพที่ 2 รัตนตรัยมหายาน ตรงกลางเป็นรูปแทนพระพุทธเจ้า เป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก ด้านขวามือ คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ส่วนทางด้านซ้ายมือ คือ พระนางปรัชญาปารมิตา พบที่บ้านหนองเรือ ตำบลศรีสุข อำเภอศรีณรงค์ จังหวัดสุรินทร์ ปัจจุบันเก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติสุรินทร์ ภาพโดย ดร.วรรณพรพรรณ เรื่องทรัพย์

สัญลักษณ์นาคในวัฒนธรรมเขมร

คติความเชื่อเรื่องพญานาคในวัฒนธรรมเขมรมีที่มาจาก 3 กระแสหลัก คือ 1) ความเชื่อดั้งเดิมของชาวเขมร 2) ความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และ 3) ความเชื่อในทางพระพุทธศาสนา โดยสัญลักษณ์นาคที่ปรากฏในวัฒนธรรมเขมรสามารถสื่อความหมายได้ 4 ลักษณะ คือ 1) เป็นสัญลักษณ์แทนบรรพบุรุษเขมร 2) เป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็นผู้มีบุญ 3) เป็นสัญลักษณ์แทนฟ้าฝน หรือสะพานที่เชื่อมระหว่างโลกมนุษย์และสรวงสวรรค์ และ 4) เป็นผู้ปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา โดยทำหน้าที่ประกอบสร้างวัฒนธรรมเขมรแขนงต่างๆ ดังนี้

1. พญานาค เป็นสัญลักษณ์แทนบรรพบุรุษเขมร

เมื่อชายหญิงผูกสมรสรักใคร่กัน ครอบครัวของทั้ง 2 ฝ่ายจะนำวันเดือนปี เกิดของคนทั้งคู่ไปให้พระ หรือผู้ที่มีความรู้ทางโหราศาสตร์ช่วยตรวจดวงชะตาที่เรียกว่า “สมพงศ์นาค” ซึ่งใช้สำหรับทำนายเรื่องการครองรัก ครองเรือนของคู่สามี ภรรยา มูลเหตุที่ใช้พญานาคมาเป็นสัตว์สัญลักษณ์สำหรับเสี่ยงทายนี้ ผู้เขียน

มองว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของบรรพบุรุษในวัฒนธรรมเขมร เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสืบต่อเผ่าพันธุ์ การทำนายทายทักโดยใช้พญานาคมาช่วย เพื่อตรวจดูว่าดวงชะตาของชายหญิงคู่นี้สมพงศ์กันหรือไม่นั้นถือเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการสืบต่อเผ่าพันธุ์โดยตรง

เมื่อดวงชะตาของชายหญิงเข้ากันได้ดี ญาติทั้ง 2 ฝ่ายก็จะจัดให้มีพิธีแต่งงานขึ้น ในพิธีแต่งงานของคนเขมร ซึ่งถือเป็นพิธีกรรมเพื่อการสืบต่อเผ่าพันธุ์ ฝ่ายเจ้าบ่าวจะจับชายสไบของเจ้าสาวเข้ามาในห้องพิธีที่ใช้หยาดน้ำสังข์ช่วยพรให้แก่คู่บ่าวสาว ธรรมเนียมที่เจ้าบ่าวจับชายสไบของเจ้าสาวเข้ามานี้ นำมาจากอนุภาค (motif) ในตำนานเรื่องพระทองกับนางนาค ซึ่งเป็นตำนานที่ว่าด้วยการก่อเกิดชนชาติเขมร ตอนที่พระทองจับชายสไบของนางนาคลงไปยังเมืองบาดาล³

ภาพที่ 3 ภาพพิธีแต่งงานของชาวกัมพูชา ในภาพเป็นการจำลองเหตุการณ์ในตอนที่พระทองเกาะชายสไบนางนาคเดินทางลงไปยังนาคพิภพ

³ อนุภาคดังกล่าวมีอยู่ว่า เมื่อพระทองกับนางนาคต่างตกลงปลงใจที่จะใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันแล้ว พญานาคผู้เป็นพ่อตาปรารถนาให้จัดพิธีมงคลวิวาห์ขึ้นทั้งในโลกมนุษย์และนครบาดาล ทำให้พระทองทรงกังวลพระทัยมาก เนื่องจากพระองค์ทรงเป็นมนุษย์ ไม่สามารถหายใจในน้ำได้ ครั้นเมื่อนางนาคได้ทราบถึงข้อปริวิตกดังกล่าว จึงหาหนทางแก้ไขปัญหามา โดยให้พระทองจับชายสไบของนางไว้ ส่วนข้าราชการผู้ติดตาม ให้เกาะชายเสื้อของพระทองต่อๆ กัน เพียงเท่านี้ พระทองและบริวารก็สามารถลงไปยังนครบาดาลได้อย่างง่ายดาย (Custom Club, 1994: 77-79) การที่เจ้าบ่าวจับชายสไบของเจ้าสาว แล้วยืนอยู่ทางด้านซ้ายมือของเจ้าสาวนี้ แสดงว่า สังคมเขมรให้ความสำคัญกับเพศหญิงมากกว่าเพศชาย เนื่องจากผู้หญิงยืนอยู่ข้างหน้า และทางด้านขวามือย่อมสำคัญกว่าทางด้านซ้ายมือ

2. พญานาค เป็นสัญลักษณ์แทนความเป็นผู้มีบุญ

ขณะที่สถาบันกษัตริย์เลือกใช้สัตว์สัญลักษณ์ในคติความเชื่อทางศาสนา พราหมณ์มาช่วยสร้างอำนาจทางการเมือง เช่น ใช้สิงห์ ดังปรากฏในตราประจำแผ่นดิน (ตราพระสงหา) หรือประกอบในพระนามของพระมหากษัตริย์ เช่น สมเด็จ นโรดมสีหนุ (นโรดม แปลว่า ยอดคน สีหนุ แปลว่า คางสิงห์) เป็นต้น กลุ่มสามัญชนที่ขึ้นมาใช้อำนาจในช่วงหลังจึงได้เลือกใช้พญานาคในคติความเชื่อดั้งเดิมเพื่อมาช่วยอธิบายความเป็น “ผู้มีบุญ” ของกลุ่มตน เนื่องจากพญานาคในคติความเชื่อดั้งเดิมนั้น นอกจากจะเป็นบรรพบุรุษแล้ว ยังเป็นต้นวงศ์กษัตริย์เขมรและเป็นเจ้าของผืนแผ่นดินเขมรอย่างแท้จริงอีกด้วย ผู้ที่มีพญานาคคอยช่วยเหลือ ปกป้องคุ้มครองจึงเป็นผู้ที่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะได้ขึ้นมาใช้อำนาจเหนือผู้ใดในแผ่นดิน บุคคลในประวัติศาสตร์ที่ในตำนานเล่าว่า มีพญานาคคอยช่วยเหลือ ทำให้ได้เลื่อนฐานะจากสามัญชนขึ้นมาเป็นพระมหากษัตริย์ในที่สุด คือ “พระเสด็จกอน” ซึ่งในเอกสารประวัติศาสตร์กล่าวถึงเพียงสั้นๆ เท่านั้น บ้างกล่าวถึงในฐานะกบฏ หากแต่สำหรับสมเด็จพระอัครมหาเสนาบดีโตโชฮุน เช่นแล้ว พระเสด็จกอนคือพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งเลยทีเดียว

ดร. วัระชัย จีอนเตียบต (Cantriabot, 2007) ได้กล่าวถึงพระประวัติของพระเสด็จกอน ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในประวัติศาสตร์เขมรไว้อย่างพิสดารว่า พระองค์เป็นผู้มีบุญญาธิการสมควรไต่ขึ้นเป็นกษัตริย์ เพราะมีพญานาคคอยให้การช่วยเหลือ ดังเช่น คราวที่พระศรีสุคนธบททรงพระสุบินว่า มีพญานาคตนหนึ่งได้ฟันไฟเผาพระนคร แล้วจึงคาบเอาพระเศวตฉัตรเหาะไปทางด้านทิศตะวันออก เมื่อทรงตื่นจากพระบรรทมแล้ว ในวันรุ่งขึ้นก็ทรงเรียกหาโหรหลวงเข้ามาทำนายดวงพระชะตาในที่ท้องพระโรง โหรหลวงทำนายว่า จะมีผู้มีบุญญาธิการมาแย่งชิงราชสมบัติ เมื่อทรงทอดพระเนตรไปทางขุนหลวงพระเสด็จกอน ก็พลันบังเกิดนิมิตเป็นอัศจรรย์ คือ พระศรีสุคนธบททรงทอดพระเนตรเห็นพญานาคสองตนแผ่พังพานซ้ายขวาเหนือขุนนางพระเสด็จกอนนั้น

ในคราวที่พระศรีสุคนธบทหมายสังหารพระเสด็จกอนด้วยอุบาย โดยทรงรับสั่งให้พระเสด็จกอนดำเนินลงไปมแห แล้วทรงใช้ให้ขุนนางช่วยกันเหวี่ยงแหจับ

พระเสด็จก่อนไว้มิให้มีโอกาสโผล่ขึ้นมาหายใจบนผิวน้ำได้ พญานาคก็ได้ช่วยเหลือพระเสด็จก่อนขึ้นจากน้ำและพามาไว้บนฝั่ง ต่อมาเมื่อทหารของพระศรีสุคนธรบตามมาพบและหมายสังหารพระเสด็จก่อน พญานาคก็ได้ช่วยเหลือพระเสด็จก่อนไว้ อีก ให้อรอดพ้นจากความตาย

ต่อมาพระเสด็จก่อนได้ช่องสูมกำลังคนแล้วยกเข้ามายึดพระนคร หลังจากปลงพระชนม์พระศรีสุคนธรบแล้ว พระเสด็จก่อนทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์พระองค์ทรงครองราชย์อยู่เพียงช่วงระยะเวลาสั้นๆ อีกทั้งเอกสารทางประวัติศาสตร์ได้กล่าวถึงพระองค์ไม่มากนัก หากแต่เรื่องราวของพระองค์คงเป็นที่ประทับใจและติดอยู่ในความทรงจำของคนเขมรมากพอสมควร เห็นได้จากเรื่องที่ปรากฏเรื่องราวของพระองค์ในรูปของวรรณกรรมเขาวชน พิมพ์ภาพสี 2 ภาษา คือ ภาษาเขมรกับภาษาอังกฤษ จัดพิมพ์โดยสำนักพิมพ์ Books World ในปี 2012 หรือการสร้างพระราชานุสาวรีย์ของพระองค์ไว้เป็นที่เคารพบูชาในฐานะ “เนียะตา”⁴ ณ ริมทะเลจังหวัดแกบ เพื่อปกป้องคุ้มครองประชาชนที่อาศัยอยู่ในแถบนั้นให้อรอดพ้นจากทุกข์โศกโรคภัยต่างๆ

แม้แต่สมเด็จพระจักรมหาเสนาบดีเดโชฮุน เซน ก็ยังเปรียบเทียบกับตนเองกับพระเสด็จก่อนว่า เป็นสามัญชนเหมือนกัน และเกิดปีมะโรงหรือปีนาคเหมือนกัน ทว่าสามารถขึ้นมามีอำนาจในแผ่นดินได้ พระเสด็จก่อนมีพญานาคคอยให้ความช่วยเหลือ ฮุน เซนก็มีเช่นกัน เขากล่าวว่า เขาเกิดปีมะโรง น้ำหลาก นั่นคือ เขาเกิดในปีที่เป็นยอดแห่งปีนักษัตรคือปีนาค แล้วการที่น้ำท่วมใหญ่ในปีนั้น ย่อมแสดงว่านาคมีฤทธิ์มาก จึงสามารถบันดาลให้เกิดน้ำท่วมใหญ่ได้ ซึ่งเป็นเหตุการณ์ผิดปกติที่ไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยนัก (Cannara, 2014: Interview) เรื่องฮุน เซน ขึ้นชมพระเสด็จก่อนนี้ เห็นจะเป็นเรื่องจริง เพราะฮุน เซน เป็นผู้ให้ทุนสนับสนุนแก่ ดร. วัชรวิจิตรเตรียมด เพื่อศึกษาค้นคว้าและตีพิมพ์หนังสือเรื่อง “พระเสด็จก่อน” ออกเผยแพร่ นอกจากนี้ฮุน เซนยังได้เขียนคำนิยาม เพื่อยกย่องเชิดชูพระเสด็จก่อนในฐานะ

⁴ เนียะตา เป็นผีบรรพบุรุษที่คนเขมรให้ความเคารพบูชา ถือเป็นผีที่ช่วยคุ้มครองปกป้องไม่ให้ผีอื่นเข้ามาทำร้ายคนในชุมชน ช่วยลดบันดาลให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล พิษผลทางการเกษตรอุดมสมบูรณ์ เนียะตามีทั้งที่อยู่ประจำหมู่บ้าน วัด ไปจนถึงประจำเมือง เช่น เนียะตาพระเสด็จก่อนที่กรุงแกบ เป็นต้น

วีรกษัตริย์ในหนังสือดังกล่าวอีกด้วย เห็นได้ว่า สถาบันกษัตริย์ได้ใช้สัญลักษณ์ในศาสนาพราหมณ์มาช่วยอธิบายอำนาจเทวราชา ขณะที่ขุนนาง ซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจใหม่กลับใช้ความเชื่อดั้งเดิม

3. พญานาค เป็นสัญลักษณ์แทนฟ้าฝน และสะพานที่เชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับสรวงสวรรค์

ปราสาทหินเขมรที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่เทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์นั้น มักปรากฏภาพสลักที่เกี่ยวข้องกับพญานาคอยู่เป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพสลักตอน “พระกฤษณะปราบนาคกาลิยะ” เนื่องจากในยุคนั้น คนเขมรกลัวเรื่องการขาดแคลนน้ำ ไม่มีน้ำไว้ใช้อุปโภค บริโภค หรือทำการเกษตรกรรมด้วยเหตุนี้จึงต้องสลักภาพดังกล่าวไว้ ด้วยหวังพึ่งพลังอำนาจของพระกฤษณะในการปราบนาค ซึ่งนาคนั้นเป็นสัญลักษณ์แทนฟ้าฝน ตามที่เทพปกรณัมได้เล่าว่า หลังจากที่พระกฤษณะสามารถเอาชนะนาคกาลิยะได้แล้ว เหล่าโคบาลจึงสามารถใช้น้ำได้ตามปรกติ คนเขมรในสมัยก่อนเชื่อว่า ภาพสลักดังกล่าวจะช่วยทำให้ฝนฟ้าตกต้องตามฤดูกาล จึงเป็นเหตุให้ภาพดังกล่าวได้รับการสลักขึ้นเป็นจำนวนมาก เช่นเดียวกับภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ หรือภาพพระกฤษณะโคจรระชนะ (Sophia, 2009: 20)

ภาพที่ 4 ภาพสลักเล่าเรื่องตอนพระกฤษณะปราบนาคกาลิยะ
ปราสาทวัดภู สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว

ปัจจุบัน กระทรวงทรัพยากรน้ำและอุตุนิยม ของกัมพูชาได้ใช้รูปนาคเกี้ยว หันหน้าออกทางด้านซ้ายและด้านขวา ตรงกลางเป็นรูปดาว ด้านล่างเป็นรูปน้ำ มาเป็นตราสัญลักษณ์ สาเหตุที่ใช้พญานาคมาเป็นสัญลักษณ์เนื่องมาจากพญานาค เป็นสัญลักษณ์ของฟ้าฝน ปีใดที่พญานาคให้น้ำมาก น้ำท่าก็จะอุดมสมบูรณ์ดี ส่วนปีใดที่พญานาคให้น้ำน้อย ปีนั้นบ้านเมืองก็จะประสบปัญหาภัยแล้ง

ภาพที่ 5 สัญลักษณ์ของกระทรวงทรัพยากรน้ำและอุตุนิยม

นอกจากนี้พญานาค ยังเป็นสัญลักษณ์ของสะพานที่เชื่อมจากโลกมนุษย์ ไปสู่ดินแดนของเทพเจ้าบนสวรรค์อีกด้วย เห็นได้จากตามปราสาทหินเขมรที่ มักสร้างประติมากรรมรูปพญานาคตามราวสะพานหรือราวบันไดที่ทอดเข้าสู่ ศาสนสถาน (Kingmani, 2012: 51)

ตราสัญลักษณ์ประจำ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอังกอร์ในเมืองเสียมเรียบ ใช้พญานาคเป็นสัตว์สัญลักษณ์ สันนิษฐานได้ว่าอาจเป็นเพราะพิพิธภัณฑสถาน ที่เก็บรักษาโบราณวัตถุอันล้ำค่าของชาติ ซึ่งเก็บรวบรวมมาจากปราสาทหินต่างๆ ในกัมพูชา พิพิธภัณฑสถานจึงมีลักษณะไม่ต่างจากปราสาทหิน คือ เป็นเสมือนสวรรค์ ซึ่งเป็นที่ประทับของเหล่าทวยะ การเข้าสู่โลกดังกล่าวจึงต้องอาศัยสะพาน นาคเป็นตัวเชื่อมนั่นเอง

ภาพที่ 6 สัญลักษณ์ของพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอังกอร์ กรุงเสียมเรียบ ราชอาณาจักรกัมพูชา

4. นาค เป็นผู้ปกป้องรักษาพระพุทธศาสนา

ชายที่เตรียมเข้าพิธีอุปสมบทนั้น หลังจากโกนหัวและห่มผ้าขาวแล้ว คนเขมรเรียกกันว่า “เนียะ” หรือ นาค ซึ่งที่มาของคำเรียกดังกล่าวมีว่า ในสมัยหนึ่ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ได้มีพญานาคตนหนึ่ง มีศรัทธาปสาทะในพระพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า ได้ปลอมตัวเข้ามาบวชใน พระพุทธศาสนาได้สำเร็จ คราวหนึ่ง ขณะที่พญานาคแปลงกำลังจำวัดอยู่ในกุฏิ ท่านหลับไหลไม่ได้สติทำให้คืนร่างกลายเป็นพญานาค สามเศรณ้อยรูปหนึ่งเข้ามา พบโดยบังเอิญจึงนำความไปทูลพระผู้มีพระภาคเจ้า พระพุทธเจ้าทรงให้พญานาค นั้นสึกเสีย เนื่องจากไม่ทรงอนุญาตให้สัตว์เดรัจฉานบวชในพระพุทธศาสนาได้ พญานาคจึงขอพรว่า แต่ต่อไป ขอให้เรียกชายผู้ที่จะมาบวชว่า “นาค” จนกลายเป็น ธรรมเนียมปฏิบัติสืบมา (Custom Club, 1994: 26-27) สังเกตว่า นิทานดังกล่าว แพร่หลายในประเทศไทยด้วยเช่นกัน โดยในประเทศไทยนั้นจะเรียกชายที่กำลัง จะอุปสมบทว่า “นาค” ไม่ต่างจากเขมร

การบวชถือเป็นการสืบอายุพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่ง คนโบราณเชื่อว่า เป็นวิธีการที่จะรักษาพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวอยู่ได้จนครบ 5,000 ปี การเรียก ผู้มาบวชว่านาคนั้น อาจมองในเชิงสัญลักษณ์ได้ว่า เพราะชายผู้นั้นจะเข้ามาช่วย รักษาพระพุทธศาสนาไว้ไม่ให้อันตรธานไป เสมือนพญานาคผู้ปกป้องพระพุทธศาสนา นั้นเอง

นอกจากนี้ในประเทศกัมพูชานั้น เมื่อต้องประกอบบุญพิธีใดๆ มักปึกรงนาคเป็นสัญลักษณ์ เพื่อให้การประกอบพิธีนั้นลุล่วงไป ปราศจากอุปสรรคใดๆ เรื่องของการปึกรงนาคนี้มีอยู่ว่า หลังจากที่ยอดสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้เสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้วนั้น เหล่าพุทธบริษัทต่างพร้อมใจกันร่วมสร้างเจดีย์ไว้เพื่อเป็นที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้สำหรับกราบไหว้บูชา แต่ต้องพบกับอุปสรรคต่างๆ มากมาย เช่น เจ็บไข้ไม่สบาย ทั้งนี้เป็นเพราะอำนาจของพระยามารที่ไม่ปรารถนาให้คนสร้างบารมี พระอุปคุตเถระจึงทรงแก้ไขด้วยการเจริญพระพุทธรูปและประพรมน้ำพระพุทธรูปให้ จนเหตุร้ายต่างๆ สงบระงับไปในที่สุด

พระยามารโกรธแค้นมาก จึงได้ปลอมตนเข้ามาบวชในสำนักของพระอุปคุต หากแต่พระเถระทรงทราบด้วยญาณวิเศษ จึงพอคฤมจิ๋วให้พระผู้มาบวชใหม่ ก็อธิษฐานให้จิ๋วนั้นกลายเป็นหมาเฝ้าคอกพระยามาร ข้าไม่หลุดหายไปไหน พระยามารพยายามขอร้องให้ปวงเทพเจ้าช่วยเหลือ ก็ไม่มีเทพเจ้าตนใดสามารถช่วยได้ ในที่สุดพระยามารก็ได้อ่อนน้อมขอให้พระเถระช่วยเหลือ พระเถระเมื่อเห็นพระยามารสำนึกผิดแล้ว จึงได้ปล่อยให้พระยามารเป็นอิสระ พระยามารทูลพระอุปคุตไปว่า ถ้าสถานที่ใดมีการจัดงานบุญพิธีต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนา ขอให้ปึกรงนาคไว้เพื่อเป็นสัญลักษณ์ งานนั้นก็จะปราศจากอุปสรรค ไม่มีมารมาแผ้วพานได้เลย (Custom Club, 1994: 135-138)

นอกจากนี้แม้แต่ส่วนประกอบของอาคารในศาสนาพุทธนิกายเถรวาทก็มักทำเป็นรูปพญานาค เช่น บนหลังคาโบสถ์ วิหาร จะมีส่วนที่เรียกว่า “ซ้อฟ้า” และ “ใบระกา” ซึ่งซ้อฟ้า นั้น คือ ส่วนของหัวนาค มีขนาดเป็นเศษ 1 ส่วน 3 ของหน้าบัน บางวัดสลักเป็นหัวนาคอย่างเดียว ในขณะที่บางวัดสลักให้เป็นรูปพญานาคคอบแก้วด้วย ส่วนใบระกาแทนด้วยเกล็ดของพญานาค (Sokol and Canmara, 2010-2011: 115-116) ซึ่งนาคนั้นคือสัญลักษณ์ของผู้ปกป้องดูแลพระพุทธศาสนา ตามคติความเชื่อของพระพุทธศาสนานั้นเอง

ภาพที่ 7 ส่วนประกอบหลังคาอาคารวัดราชบูรณะ เมืองเสียมเรียบ

บทสรุป

พญานาค ที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมเขมรมีที่มาจาก 3 กระแสหลัก คือ จากความเชื่อดั้งเดิมของคนเขมร จากศาสนาพราหมณ์ และจากศาสนาพุทธ

ความเชื่อดั้งเดิมของคนเขมรถือว่าพญานาคเป็นสัญลักษณ์แทนบรรพบุรุษที่มีที่มาจากตำนานเรื่อง “พระทอง นางนาค” แม้ในสมัยต่อมาที่เขมรจะรับศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธมาจากอินเดียแล้วก็ตาม ทว่าความเชื่อเรื่องพญานาคแบบเดิมกลับมิได้สูญหายไปแต่อย่างใด และได้เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อเรื่องพญานาคในศาสนาพราหมณ์และพุทธได้อย่างลงตัว ดังจะเห็นได้จากความสำคัญของพญานาคในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธที่เพิ่มมากขึ้น ซึ่งไม่มีที่ใดเทียบเท่ากับที่ประเทศเขมรเลย

ต่อมาเมื่อศาสนาพราหมณ์เสื่อมลง พร้อมกับการล่มสลายของเมืองพระนคร คติความเชื่อเรื่องนาคในศาสนาพราหมณ์ได้ถูกทำให้กลายเป็นเขมร เช่น การที่คนเขมรรุ่นหลังอธิบายว่าภาพสลักตอนพระกฤษณะปราบนาคกาลิยะในเทพปกรณัมของพราหมณ์นั้น คือภาพพระทองตอนกำลังสังหารพญานาคผู้เป็นพ่อตา เป็นต้น

ในส่วนของศาสนาพุทธทั้งนิกายมหายานและนิกายเถรวาท คนเขมรได้นำคติความเชื่อดั้งเดิมเรื่องพญานาคเข้าไปผสมผสานด้วยเช่นกัน เช่น ในคติรัตนตรัยมหายานที่เฟื่องฟูสูงสุดในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นิยมสร้างรูปพระพุทธรูปปางไสยาสน์รูปพระบาทไว้ตรงกลางพระโพธิสัตว์อีก 2 องค์ โดยทำเป็นพระพุทธรูปปางนาคปรก ทั้งที่ความจริงแล้ว พระพุทธรูปองค์นี้ทรงประทับอยู่บนดอกบัว ไม่ใช่พญานาค หรือในปัจจุบันที่คนเขมรนับถือศาสนาพุทธนิกายเถรวาทเป็นศาสนาประจำชาติ คนเขมรนิยมสร้างพระพุทธรูปปางนาคปรกมากกว่าปางอื่น ทั้งนี้เหตุผลเพราะเมื่อชาวเขมรกราบไหว้พระพุทธรูปปางนาคปรก นั้นเท่ากับว่าได้กราบไหว้พระพุทธรูปเจ้า ศาสดาในศาสนาพุทธ พร้อมกับทั้งพญานาคซึ่งเป็นบรรพบุรุษของเผ่าพันธุ์ตนอีกด้วย

ความเชื่อดั้งเดิมของเขมร นอกจากจะมองว่า พญานาคเป็นตัวแทนของบรรพบุรุษแล้ว ยังมีแนวคิดที่ว่า พญานาคเป็นสัญลักษณ์ของผู้มีบุญอีกด้วย เพราะตำนานเรื่องพระทองนางนาคนั้นมีสาระสำคัญคือเรื่องของการก่อกำเนิดแผ่นดินเขมรและต้นวงศ์ชาติเขมร ผู้ที่มีพญานาคคอยช่วยเหลือจึงเป็นผู้ที่เหมาะสมที่จะขึ้นมาเป็นใหญ่ในแผ่นดิน สุน เชน นายกรัฐมนตรีของกัมพูชาได้ใช้แนวคิดดังกล่าวมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการโฆษณาชวนเชื่อทางการเมือง (propaganda)

พญานาคที่มาจากคติความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์เป็นตัวแทนของฟ้าฝนและเป็นตัวแทนของสะพานที่เชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับสรวงสวรรค์ ความคิดเรื่องนาคเป็นสัญลักษณ์แทนฟ้าฝนนี้ยังคงดำรงอยู่จวบจนปัจจุบัน เห็นได้จากตราประจำกระทรวงอุตุฯ และทรัพยากรน้ำที่ใช้รูปพญานาคมาเป็นสัญลักษณ์ ส่วนแนวคิดที่ว่าพญานาคเป็นสะพานที่เชื่อมโลกมนุษย์กับสรวงสวรรค์เข้าด้วยกันพบได้ตามปราสาทหินทั่วไป ที่ทำสะพานเข้าสู่ปราสาทเป็นรูปพญานาค ซึ่งปราสาทหินนั้นคือเทพวิมานของเทพเจ้านั่นเอง

ความเชื่อเรื่องพญานาคที่มาจากพระพุทธศาสนา คือ พญานาคเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนา เห็นได้จากประเพณีอุปสมบทที่เรียกผู้ที่จะเข้ามาบวชว่า “นาค” เพราะนอกจากจะเป็นผู้บริสุทธิ์สะอาดแล้ว การทำหน้าที่สืบอายุพระพุทธศาสนาของกุลบุตรก็เปรียบได้กับพญานาคผู้พิทักษ์รักษาพระพุทธศาสนาเช่นกัน ความเชื่อ

ที่ว่า พญานาคเป็นผู้พิทักษ์พระพุทธศาสนายังเห็นได้จากการปักธงพญานาคในงานบุญทางพระพุทธศาสนา หรือตามส่วนประดับของอาคารทางพระพุทธศาสนา ที่ทำเป็นรูปนาค เช่น ซ่อฟ้า ไบระกา เป็นต้น

พญานาคเป็นสัตว์ในจินตนาการที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมเขมร คือ สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่คนเขมรให้ความเคารพนับถือ เพราะพวกเขาเชื่อว่า พวกเขาสืบเชื้อสายมาจากพญานาค และผืนแผ่นดินนี้ก็คือของขวัญที่ดีที่สุดที่พญานาคได้มอบเอาไว้ให้แก่ลูกหลานชาวเขมรทั้งปวง

เอกสารอ้างอิง

- Cannara, Ruah. (2014, December 8). **Interview**. Khmer exchange student, Ubon Ratchathani University.
- Cantriabot, Ruah. (2007). **Preah Sdac Kon**. (In Cambodia) [King Kon]. 2 edition. Phnom Penh: Angkor.
- Chenda, Prum. (2013). **Preah Thong Neang Neak**. (In Cambodia) [King Thong and Nāga]. Phnom Penh: Book World.
- Cittrai, Yian. (2010-2011). **Niak khnong silpa Khmer**. (In Cambodia) [The Nāga in Khmer art]. B.A. (Archaeology), Faculty of Archaeology, Royal University of Fine Arts.
- Custom Club. (1994). **Procum ruang preng Khmer pheaq 9**. (In Cambodia) [The Cambodian folktale collection book no.9]. Phnom Penh: Buddhist Institute.
- Diskul, Subhadradis. (2004). **Sassana Phram nai anacak Khom**. (In Thai) [Brahmanism in the Khmer empire]. 3 edition. Bangkok: Amarin printing and publishing.
- Khat, Pang. (1957). **Makkuteh Nokor phiaq 2**. (In Cambodia) [A Guide in Angkor book no.2]. Phnom Penh: Buddhist Institute.
- Khonthia, Seng. (2007). **Kabonghan Preahput Phaisatchayakhuru khnong cumnia ning silpa Khmer**. (In Cambodia) [A survey of Medicine Buddha in Cambodian belief and Cambodian art]. B.A. (Archaeology), Faculty of Archaeology, Royal University of Fine Arts.
- Kingmani, Arunsak. (2012). **Tipphaya niyay cak prasat hin**. (In Thai) [The Mythology in ancient Cambodian temples]. Bangkok: Muang Boran.
- Iyer, Raghupathy K. (1980). **Epics, myths and legends of India**. 14 edition. Bombay: D.B. Taraporevala Sons & Co. Private.

- McArthur, M. (2002). **Reading Buddhist arts: an illustrated guide to Buddhist signs and symbols**. London: Thames & Hudson.
- Nat, Chuan. (1967). **Waccananukrom Khmer**. (In Cambodia) [Cambodian dictionary]. Phnom Penh: Buddhist Institute.
- Sangsinchai, Thongyoy. (2013). **Bali wan La kham cak facebook lem 1**. (In Thai) [A Bali word a day on facebook no.1]. Bangkok: Saha dhammik.
- Siam, Long. (1957). **Sthananam wityia Khmer**. (In Cambodia) [Khmer toponymy]. Phnom Penh: Buddhist Institute.
- Sokol, Hok and Canmara, Prap. (2010-2011). Gable finial and ridge on the gable edge. **Collection of article about Cambodian cultural magazine, 6**, 74-77.
- Sophia, Sombou. (2009). **Comlaq Phreah Krisana khnong silpa Khmer**. (In Cambodia) [Krishna low reliefs in Cambodian art]. B.A. (Archaeology), Faculty of Archaeology, Royal University of Fine Arts.
- Sukhontha, Qim. (2006). **Tua niatee Krut khnong silpa Khmer**. (In Cambodia) [Gruda function in Khmer art]. B.A. (Archaeology), Faculty of Archaeology, Royal University of Fine Arts.
- Suneta, Vanvipha. (2003). **Khati Rattanatrai Mahayan nai silpa Khamen chuang phutthasattawat thi sipphat thi phop nai phak klang khong prathed Thai**. (In Thai) [Concept of Ratanatriya: a study of Khmer art during 13th century A.D. in central Thailand]. M.A. (Arts), Faculty of Archaeology, Silpakorn University.
- Wicitra, Tiew. (2011). **Camlaq ruang ciadoq niw prasat boran Khmer**. (In Cambodia) [Jataka low reliefs in ancient Cambodian temples]. Phnom Penh: Angkor Wat.
- Wongthes, Sujit. (2003). **Nak nai prawattisat Usakhane**. (In Thai) [The Nāga in South East Asia history]. 2 edition. Bangkok: Matichon.